

Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi

BAYRAM SİNKAYA

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ÖZET

Türkiye'nin Batı bağlantısı uzun bir süre boyunca Ortadoğu ile ilişkilerinin şekillenmesinde değişik açılardan olumlu ya da olumsuz bir biçimde etkili olmuştur. Ancak bu süreç son birkaç yılda tersine dönmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkileri öyle bir değişim göstermiştir ki bazı durumlarda Batı ile ilişkilerini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Bu durum dikkate alınarak bu makalede Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve bu politikada Batının etkisi ele alınmıştır. Batı, Türkiye ve Ortadoğu arasındaki bu karşılıklı etkileşimin anlaşılabilmesi için Türkiye'nin Ortadoğu politikası tarihi, bu üçlü ilişkilerdeki hâkim olan tarza göre belirli dönemlere ayrılmıştır. Makalede Türkiye'nin Batılı ve laik kimliği ile Batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı olması nedeniyle bölgede hakim olan dinamiklerle çatışma içine girdiği, dolayısıyla Türkiye'nin uzunca bir süre bölgeden uzaklaştığı sonucuna varılmıştır. Ancak, 1990'lı yıllardan sonra hem Türkiye hem de bölge köklü dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile daha iyi ilişkiler kurmasını mümkün kılmıştır. Zamanla bölgenin jeopolitik yapısındaki değişiklikler nedeniyle de Türkiye'nin Ortadoğu politikasında Batı'nın etkisi giderek azalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ortadoğu, Batı, dış politika, güvenlik.

Turkish Foreign Policy towards the Middle East from the past to the present and the Impact of the West

ABSTRACT

Turkey's alliance relationship with the West has dominated its Middle East policy for a long time and adversely or affirmatively affected it. However, this interaction seems to be reversed in the last couple of years. In this new era Turkish engagement with the Middle East so intensified that it started to adversely affect Turkey's relations with the West in some cases. Considering that point, this article has dealt with Turkey's relations with Middle East and searched for the Western impact on that relationship. In order to comprehend that interaction between the West, Turkey, and the Middle East, it divided history of Turkey-Middle East relations into several period in accordance with the dominant form of interactions. It concluded that Turkey's political identity as Western oriented and secular country and its strict alliance relationship with the West confronted with the regional dynamics in the Middle East, which culminated in Turkey's distance relations with the region for a long time. However, after the 1990s, both Turkey and the regions has transformed profoundly that paved the way for better relations between Turkey and the Middle Eastern countries. In the course of time, because of the geopolitical shift in the region, the Western impact on this relationship gradually decreased.

Key Words: Turkey, Middle East, West, foreign policy, security.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasında etkili olan birçok unsur vardır. Tarih, coğrafya ve sosyal faktörlerin yanı sıra siyasal elitlerin dış politika tercihleri ve bölgenin jeopolitik yapısı Türkiye'nin bölge politikasının üzerinde etkili olan başlıca faktörlerdir. Bütün bu faktörlere ilave edilecek ve bir ölçüde bu faktörlerle yakından ilişkili bir başka faktör de Türkiye'nin Batı bağlantısıdır. Türkiye'nin Batı bağlantısı, uzun bir süre boyunca Ortadoğu ile ilişkilerinin şekillenmesinde değişik açılardan olumlu ya da olumsuz bir biçimde etkili olmuştur. Ancak bu süreç son birkaç yılda tersine dönmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerindeki değişiklikler ve gelişmeler bazı durumlarda Batı bağlantısını olumsuz etkilemeye başlamıştır. Bu durumda cevap aranması gereken iki soru karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin Batı bağlantısı Ortadoğu ile ilişkilerini neden ve nasıl etkilemiştir? Cevap aranması gereken ikinci soru ise Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişim Batı bağlantısını neden bazı durumlarda olumsuz etkilemeye başlamıştır? Bu sorulara cevap bulabilmek amacıyla bu makalede Türkiye'nin Ortadoğu politikası dönemlere ayrılmış ve her bir dönem ana hatlarıyla tartışılmıştır. Ayrıca belirtilen dönemlerde Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin Ortadoğu politikasına etkileri ele alınmıştır. Makalenin son kısmında Türkiye'nin mevcut Ortadoğu politikası ve Batının etkisi daha detaylı bir şekilde incelenmiştir.

TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU'DAN UZAKLAŞMASI (1923-1950)

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Türkiye'nin Ortadoğu'dan büyük ölçüde uzaklaştığı tezi ilgili çevrelerde yaygın kabul görmektedir (Bozdağlıoğlu, 2003: 115-43; Taşpınar, 2008; Albayrak, 2005). Literatürde yaygın olan bir yaklaşıma göre Türkiye'nin Arap dünyasının genelinden farklı ulusal kimliği ve Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan yeni siyasal kimliği, Ortadoğu'dan uzaklaşmasına yol açan en önemli etkidir.¹ Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgeden "uzaklaşması" tek bir nedene, sadece ulusal ve siyasal kimliğin yeniden tanımlanmasına indirgenemez.

Türkiye'nin bölgeden uzaklaşmasına yol açan birinci faktör Cumhuriyetle birlikte Türkiye'nin yeni bir ulusal kimlik inşa etme sürecine girmesidir. 1923 yılında Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Türkiye içeride yeniden yapılanmaya öncelik vermiş, M. Kemal Atatürk'ün önderliğinde modern ve laik bir ulus devlet inşa edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin laikleşmesinin ve Batılılaşmasının onu Ortadoğu'dan uzaklaştıran önemli etkenler olduğu ileri sürülmektedir. Gerçekten de 1920'li ve 1930'lu yıllarda

1 Mesela bu konuda Oral Sander şöyle yazmıştır: "... Türkiye birleştirici unsurlar olarak hizmet edebilecek baskın bağlardan [Arap kimliği ve siyasal bir kimlik olarak İslam] hiç birini paylaşmamaktadır. Çeşitli niteliklerinden ve "temel birleştirici unsurların" yokluğundan kaynaklanan belirsizlik, Türkiye'nin dönem dönem Ortadoğu'dan "soğumasının" temel nedenidir..." (Sander, 1998: 213).

Cumhuriyetin kurucu elitleri Türkiye'de hâkim siyasal ve toplumsal kültürün Batılılaşma istikametinde dönüştürülmesi için büyük bir seferberlik içine girmiştir. Zira Cumhuriyet dönemi boyunca siyasal elitlerin Kemalist ideoloji etrafında izledikleri resmi dış politikada daha çok Batı bağlantısı doğrultusunda bir eğilim görülmüştür (Sander, 1998: 214-16; Gözen, 2002:233-68). Bu durum, bir taraftan Türk elitlerinin kültürel olarak bölgeden uzaklaşmalarına, diğer taraftan Ortadoğu ülkelerindeki muhafazakâr kesimlerin Türkiye'ye karşı daha mesafeli durmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte Türkiye o dönemde Ortadoğu ülkelerindeki reformcu ve milliyetçi entelektüeller için başarılı bir kurtuluş ve modernleşme "modeli" olmuştur. Özellikle Afganistan ve İran, Türkiye örneğini izleyerek modernleşme hamlelerinde bulunmuştur.

Cumhuriyetle birlikte başlayan yeni dönemde Türkiye'nin içeride Batılılaşma yönünde adımlar atmasına rağmen Türk dış politikasında "Batılılaşma"dan söz edilemez. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olarak "Avrupa devletler sistemi"nde yer alma yönünde tercihini ortaya koymasına rağmen Batı etkisinin Türk dış politikasında öncelikli bir yeri olmamıştır. Bu dönemde Batılı ülkelerin kendi aralarındaki rekabet ve farklı ittifak ilişkilerine girmeleri Türkiye'ye "göreceli özerklik" sağlamış, Türkiye bu sayede bağımsız, statükocu ve gerçekçi bir dış politika izlemiştir (Oran, 2001:239-385). Bununla birlikte Türkiye bu dönemde devrin büyük ve Batılı güçleriyle komşu haline gelmiştir. Türkiye'nin bu güçlerle ilişkileri, ikili düzeyde ve ilgili devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikalara göre şekillenmiştir (Gönlübol ve Sar, 1996; 59-126).

Yeni Türkiye dış politikada öncelikle kendi bekasını garanti altına almaya çalışmıştır. Dolayısıyla Türkiye, Osmanlı coğrafyasındaki bütün hak iddialarından feragat etmiş ve statükocu bir dış politika yaklaşımı benimsemiştir. Yani Türkiye "ulusal çıkar" tanımını kendi toprakları ile sınırlı tutmuş ve Arap dünyasının sorunlarına karşı kayıtsız kalmıştır. Bu dönemde Türk dış politikasının en önemli unsuru sınır sorunlarının (sınırların belirlenmesi ve sınır güvenliği) çözümüne yönelik faaliyetler olmuştur. Türkiye'nin yeni Ortadoğulu komşularıyla sınır sorunlarının varlığı bu ülkelerle yakın ilişki içine girmesine engel olmuştur. Irak ile sınır sorunu ancak 1926 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile çözülmüştür. Suriye sınırı üzerindeki anlaşmazlık ise hala tam olarak çözümlenememiştir. Hatay Sancağı 1939 yılında Türkiye'ye katılmış, ancak Suriye hükümeti bu durumu tanımamıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya kayıtsız kalmasının bir başka nedeni ise I. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'da kurulan yeni devletlerin uzun bir süre bağımsızlığını kazanamamış olmasıdır. Bugünkü Suriye ve Lübnan Fransız mandası altına girerken, Irak ve Ürdünde İngiliz mandası kurulmuştur. Keza Körfez ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri de bu dönemde henüz bağımsızlıklarını kazanamamıştı. Dolayısıyla Türkiye bölge ile ilişkilerini Batılı ülkeler üzerinden yürütmek zorunda kalmıştır (Şahin,

2010: 11). Ulusal bağımsızlık hareketlerine genel olarak sempati duymakla birlikte Türkiye'nin kurucu elitleri arasında aktif Batı karşıtlığı olmaması ve Batılı ülkeler ile çatışmadan kaçınması nedeniyle Türkiye, Ortadoğu meselelerine müdahil olmaktan uzak durmuş, kendi inşa sürecini tamamlamaya ve güvenliğini garanti altına almaya öncelik vermiştir.

Bununla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu'dan tamamen uzak durduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim bu dönemde tek bağımsız Ortadoğu ülkesi olan İran ile yakın ilişkiler geliştirilmiştir. Keza, Irak ile sınır sorunlarının çözülmesinin ve bu ülke üzerinde İngiliz mandasının sona ermesinin ardından iki ülke, İran ve Afganistan ile birlikte bölgenin güvenliğinin sağlanması amacıyla 1937 yılında Sadabad Paketi'ni imzalamıştır. Ancak anlaşmanın mahiyetinde görüldüğü gibi bu pakt aktif bir dış politika hamlesi olmaktan ziyade Türkiye'nin bu dönemdeki güvenlik merkezli ve savunmacı bakışının bir sonucu olmuştur.

“BATICI” POLİTİKALAR VE ÇATIŞMA (1950-1960)

II. Dünya Savaşının ardından hem uluslararası sistem hem de Ortadoğu bölgesinin jeopolitik yapısı yeniden şekillenmiştir. Bu dönemde bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmıştır ancak Soğuk Savaş kısa bir süre içerisinde bölgeyi de tamamen etkisi altına almaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden bir güç olarak ortaya çıkması nedeniyle Türkiye, Batı ile siyasal ittifak ilişkisi içine girmiştir. Nihayet 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya katılması ile Türkiye-Batı ilişkileri askeri ittifaka dönüşmüştür. Ayrıca ekonomik olarak toparlanabilmesi için Batının teknik ve mali yardımlarına olan ihtiyacı Türkiye'yi Batı ile ekonomik ittifak ilişkisi kurmaya yöneltmiştir. Böylece Türkiye, Batı ile ittifakını güçlendirmek ve Batının güç ve imkânlarından yararlanabilmek amacıyla, kendi güvenliği ve bölgesel çıkarları ile Batı'nın bölgedeki çıkarlarını özdeşleştirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin Batı ile örtüşen güvenlik çıkarları, ekonomik ilişkiler ve ideolojik tercihlerle de desteklenmiştir. Böylece Türkiye, bu dönemde Ortadoğu'da Batıya paralel politikalar izlemiştir (Kürkçüoğlu, 2010; Bağcı, 2001).

Batı'nın Ortadoğu politikasında temel olarak üç faktör etkiliydi. Bunlardan birincisi bölgede Sovyet nüfuzunun yayılmasının önlenmesi ve sınırlanmasıydı. İkincisi Batılıların Ortadoğu'daki petrol rezervlerine ulaşımının garanti altına alınması idi. Üçüncüsü ise 1948 yılında kurulan İsrail'in güvenliğinin sağlanması idi. Buna bağlı olarak Batı bölgede statükonun ve Batı ile iyi ilişkileri olan rejimlerin korunması siyaseti izledi (Halliday, 2005; 97-129). Hatta Batı'nın çıkarlarının tehlikeye girdiği İranda milliyetçi Musaddık hükümetinin 1953 yılında darbe yoluyla devrilmesinde ABD ve

İngiltere etkin bir rol oynadı (Kinzer, 2004). Buna paralel olarak Türkiye bölgedeki Batı yanlısı rejimlerle iyi ilişkiler içerisine girmiştir. Özellikle Türkiye ile Kral II. Fay-sal idaresindeki Irak'ın ilişkileri bunun en iyi örneğini oluşturmaktadır. Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında imzalanan işbirliği anlaşması Bağdat Paketi'nin temelini oluşturmuştur. Keza Türkiye, Musaddık hükümetinin devrilmesinin ardından Sovyetler Birliği'ne karşı Amerikan güvenlik garantileri arayışında olan ve Batılılaşma siyaseti izleyen İran ile de yakın ilişki geliştirmiştir. Bu sayede İran da Bağdat Paketi'ne dâhil olmuştur (Soysal, 2000; 501).

Batı ile ittifakının bir uzantısı olarak Türkiye, bölgede Batı yanlısı bölgesel bir ittifakın kurulması çabalarında aktif bir rol oynamıştır. Türkiye önceleri NATO'ya katılmak yerine Ortadoğu'da kurulacak bölgesel bir savunma örgütünün üyesi olması önerisini reddetmiştir. Ancak NATO üyeliğine kabul edildikten sonra bölgesel bir savunma paktında rol almayı kabul eden Türk liderler bölge ülkelerini ziyaret ederek onları Sovyetlere ve "komünizm tehdidi"ne karşı Batı yanlısı ittifaka dâhil olmaya çağır-mıştır. Netice itibarıyla Türkiye, 1955 yılında Bağdat Paketi'nin kurulmasında etkin bir rol oynamıştır. Bu rol, ABD ve İngiltere tarafından, yani Türkiye'nin Batılı müttefikleri tarafından istenilmiş ve desteklenmiştir.

Türkiye'nin Batı yanlısı siyaseti bölgede yeni kurulan İsrail ile iyi ilişkilerin geliştirilmesini de kapsamıştır. Türkiye İsrail'i bölgede tanıyan ilk ülke olmuştur. Bu tanıma, "İsrail'i Arap dünyasının bağrına saplanmış bir hançer" gibi gören Arap milliyetçilerinin ciddi tepkisiyle karşılaşmıştır (Albayrak, 2005: 1-63). Dolayısıyla Türkiye'nin Batı bağlantısına paralel olarak İsrail ile geliştirdiği ilişkileri de Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinin seyrini uzun bir süre boyunca olumsuz şekilde etkilemiştir.

Türkiye'nin Batıcı tutumu 1955 yılında Bandung'da toplanan "Bağlantısız Ülkeler Zirvesi"nde net bir şekilde bir kez daha ortaya çıkmıştır. Zirveye katılan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafsızlık siyasetinin yanlış olduğunu, komünizm tehlikesi-ne karşı Batı ile işbirliğine gidilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye bu dönemde bölgede meydana gelen çatışmaların ve krizlerin neredeyse tamamında Batı ile birlikte hareket etmiş ve Batılı devletleri desteklemiştir. Mısır'da Nasır yönetiminin Süveyş Kanalı'nı 1956 yılında millileştirmesi üzerine Türkiye, "kanalın tarafsız ve ulus-lararası bir duruma getirilmesini" öngören Amerikan tezini desteklemiştir. Bununla birlikte Türkiye, İngiltere'nin Fransa ve İsrail ile birlikte Mısır'a saldırısını kınamış ve İsrail'deki büyükelçisini geri çekerek ikili ilişkilerinin seviyesini düşürmüştür. Ancak Türkiye'nin Batı eksenli politikaları değişmemiştir. Türkiye, 1957 yılında ortaya atılan ve bölgede komünizmin yayılmasının engellemek amacıyla Amerika'dan yardım istenildiği takdirde gerekirse askeri güç kullanımını öngören Eisenhower doktrinini memnuniyetle karşılamıştır. Doktrin kabul edilmesinden kısa bir süre sonra Suriye

ile Ürdün arasında ortaya çıkan gerginlik ABD-Sovyet gerginliğine dönüşmüştü. Bu kriz sırasında Türkiye, Suriye sınırına askeri yığınak yaparak Amerikan yanlısı tutumunu göstermiştir. Aynı şekilde Türkiye, Cezayir ve Lübnan krizlerinde Batılı müttefikleri ile hareket ermiştir. Hatta Temmuz 1958'de Irak'taki Batı yanlısı rejimin Arap milliyetçileri tarafından askeri darbe ile yıkılması üzerine Türkiye, İngiltere ve ABD'yi Irak'a askeri müdahalede bulunması için teşvik etmiş, bizatihi kendisi de askeri müdahale için hazırlıklara başlamıştır. Ancak ABD ve İngiltere'nin Irak'taki yeni yönetimi tanımalarının ardından Türkiye de yeni yönetimi resmen tanıdığını ilan etmiştir (Albayrak, 2005).

Bu dönemde Arap dünyasında yükselen Arap milliyetçiliği, Osmanlı mirası ve Batıcı politikaları nedeniyle Türkiye'nin Ortadoğu'dan dışlanmasına neden olmuştur. Zira Arap milliyetçileri arasında Araplara vaat ettiği bağımsızlık sözlerini uzunca bir süre yerine getirmeyen Batılı ülkelere karşı büyük bir öfke vardı. Ayrıca Batılıların himayesinde Filistin toprakları üzerinde İsrail devletinin kurulması Arap dünyasındaki Batı karşıtı duyguları körüklemişti. Suriye'nin Hatay üzerindeki iddialarını sürdürmesi ve Türkiye'nin hem İsrail hem de Batılı ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesi milliyetçi Arap dünyasında Türkiye karşıtı tepkinin yükselmesine yol açmıştır. Nitekim Bağdat Paketi'ne Irak dışında hiçbir Arap ülkesi dâhil olmamıştır. Özellikle Arap milliyetçilerinin önce Mısır'da, daha sonra Suriye'de yönetimi ele geçirmeleri ve Sovyetlerle yakın ilişkiler geliştirmeleri, Batı yanlısı Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmıştır. Nihayet Irak'ta Batı yanlısı rejimin Arap milliyetçileri tarafından 1958 yılında devrilmesinden sonra Türkiye Ortadoğu'da etkin bir dış politika izleme imkânından yoksun kalmıştır. Ayrıca, bu dönemdeki aktif ancak Batı eksenli dış politika nedeniyle karşılaşılan sorunlar yüzünden Türk dış politikasında Ortadoğu sorunlarına taraf olmaktan kaçınma eğilimi ortaya çıkmıştır. Böylece Türkiye yeniden Ortadoğu'dan uzaklaşmaya başlamıştır.

ÇOK BOYUTLU DIŞ POLİTİKA VE İLİŞKİLERİN NORMALLEŞMESİ (1965-1980)

1960'lı yıllarda Türkiye'nin dış politika çıkarları zaman zaman Batı'nın politikaları ile farklılaşmaya başlamıştır. Özellikle Kıbrıs meselesinde Batılı müttefikleri Türkiye'nin tezlerine destek vermemiştir. Bilakis ABD Başkanı Johnson, 5 Haziran 1964'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine karşı olduğunu belirtmiş ve bu yüzden Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir çatışma çıkarsa Türkiye'nin yardımına gelmeyeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle Türkiye, dış politikasını çeşitlendirip daha önce ihmal ettiği devletlerle ilişkilerini ge-

liştirerek kendisine dış politikada yeni ortaklar, dolayısıyla destek arayışına girmiştir. Bu arayış Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının da zaman zaman Batı ile farklılaşmasına yol açmıştır. Böylece Türk dış politikasında Üçüncü Dünya ve Arap devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesini önceleyen çok boyutluluk politikası başlamıştır. Aynı dönemde Batı ve Doğu blokları arasındaki Soğuk Savaşın şiddetinin azalması, Türkiye'yi de rahatlatmış ve Türkiye'nin dış politikada çok boyutluluk arayışlarını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, "Türkiye'de çok-partili parlamenter sisteme geçilmesinden" sonra dini duygular, dolayısıyla İslami bağlantı daha etkili olmaya başlamıştır (Sander, 1998: 225-26; Kürkçüoğlu, 2010; Koçer, 2006). Böylece Ortadoğu ve İslam dünyası Türk dış politikasının yöneldiği önemli bir bölge haline gelmiştir. Bununla birlikte Türk dış politikasının Batıcı ve statükocu niteliği değişmemiştir. Yani bu dönemde Türkiye dış ve güvenlik politikasında Batı ittifakına dayanırken Batı ile olan ilişkilerini Ortadoğu'da farklılaşan politikalarıyla uyumlulaştırmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin çok boyutlu dış politikasının Ortadoğu'ya ilk yansıması, Türkiye'nin Arap Ortadoğusu ile ilişkilerini olumsuz etkileyen Türkiye-İsrail ilişkilerinde görülmüştür. Araplarla İsrail arasında 1967 Savaşı patlak verdiğinde Türkiye, ABD'nin İsrail'e yardımını engellemek için ülkesindeki üslerin Araplara karşı kullanılmayacağını ilan etti. Ayrıca, Arap ülkelerine yiyecek ve giyecek yardımında bulundu. Uluslararası platformlarda Arap tezlerini desteklemeye ve BM bünyesinde Arapların lehine oy kullanmaya başladı. BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı Türkiye'nin İsrail-Filistin politikasının temelini oluşturdu. Bu çerçevede Türkiye İsrail'in varlığını meşru kabul etmekle birlikte 1967 savaşı öncesi sınırlarına geri dönmesini istemiştir. Bununla birlikte Filistinlilerin meşru haklarını ve bağımsız bir devlet kurma hakkını kabul etmiştir (Bölükbaşı, 2001; 250-53).

1973 Petrol Krizi'nin ardından Türkiye Ortadoğu ülkelerine biraz daha yaklaşmıştır. Zira döviz kıtlığı çeken Türkiye artan petrol fiyatlarını karşılayamaz duruma gelmiş; petrol ihtiyacını karşılamak için petrol üreticisi Arap ülkelerinden kredili petrol almaya çalışmıştır (Sander, 1998:227-29). Ayrıca, "petrol şoku" nedeniyle Avrupa ekonomilerinde ortaya çıkan durgunluk, Türkiye'yi petrol faturasını finanse etmek üzere yeni ihracat pazarları bulmaya zorlamıştır. Mevcut şartlar altında Ortadoğu ülkeleri Türkiye tarafından yeni bir pazar olarak görülmüştür. Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan siyasal ve ekonomik ihtiyaçlar Türkiye'yi bölge ülkelerine karşı biraz daha yakınlaştırmıştır.

Batılı müttefikleri ile ilişkilerindeki 1970'li yıllarda ortaya çıkan yeni krizler Türkiye'nin dış politikasındaki çok boyutluluk arayışlarının, dolayısıyla Ortadoğu açılımının güçlenerek sürmesine neden olmuştur. Özellikle, Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a yaptığı askeri müdahale Batının büyük tepkisini çekmiştir. Bu neden-

le Türkiye-ABD ilişkileri o denli gerilmiştir ki ABD, Kıbrıs müdahalesi nedeniyle Türkiye'ye 1975-1978 tarihleri arasında silah ambargosu uygulamıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki Savunma İşbirliği Anlaşması askıya alınmıştır (Uslu, 2000).

Bu gelişmelerden yine en çok Türkiye-İsrail ilişkileri etkilenmiştir. Türkiye, Filistin meselesinde Araplar lehine bir tavır almaya başlamış, İsrail ile ilişkilerinin düzeyini ikinci kâtip düzeyine kadar düşürmüş ve birçok ülke tarafından Filistin'in temsilcisi olarak kabul edilen Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) 1979 yılında Ankara'da temsilcilik açmasına izin vermiştir. Türkiye, aynı şekilde, 1980 yılında İsrail'in Kudüs'ü "ebedi ve değişmez başkent" yapma kararını kabul etmemiştir.

Türkiye'nin çok boyutlu dış politikası sadece Arap ülkeleri ile değil, genel olarak İslam dünyası ile de iyi ilişkilerin tesis edilmesini öngörmüştür. Bu bağlamda 1969 yılında Mescid-i Aksa'nın yakılması girişimi üzerine Rabat'ta toplanan ilk İslam Zirve Konferansı'na Türkiye dışişleri bakanı düzeyinde katılmıştır. Ancak Türkiye'nin Batılı ve laik kimliği üzerinde iç kamuoyundaki tartışmalar nedeniyle Türkiye İslam Konferansları'na uzun bir süre yüksek düzeyde katılmamış, sadece Dışişleri Bakanı düzeyinde katılmıştır. İlk defa 1981 zirvesine Başbakan düzeyinde katılım olmuştur (Koçer, 2006).

Bu dönemdeki çok boyutlu dış politika arayışlarına rağmen Batı bağlantısı Türk dış politikasındaki merkezi yerini korumuştur. Türkiye'nin Batı ile ittifakının dış ve güvenlik politikalarındaki merkezi yerini koruması ve Arap dünyasında da milliyetçiliğin etkisini sürdürmesi nedeniyle Türkiye'nin bu dönemdeki Ortadoğu "açılımı" oldukça sınırlı kalmıştır. Türkiye'nin NATO üyeliğini ve İsrail ile diplomatik ilişkilerini düşük düzeyli de olsa devam ettirmesi, Sovyetlerle yakın ilişki içinde olan Arap ülkelerinin tepkisini çekmeye devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin güney komşularıyla ilişkilerindeki sorunlara bir yenisi eklenmiştir. Türkiye topraklarından doğup Irak ve Suriye üzerinden Basra Körfezi'ne dökülen Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde su paylaşımı yeni bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bu nehirler üzerinde yeni barajlar inşa etme projeleri, Suriye ve Irak'a giden su miktarında azalmaya neden olacağı endişesiyle bu ülkelerin tepkisini çekmiştir (Erdoğan, 1997).

EKONOMİ TEMELLİ DIŞ POLİTİKA VE GÜVENLİK KAYGILARI ARASINDA TÜRKİYE VE ORTADOĞU (1980-1999)

1980'li yıllarda ortaya çıkan iki önemli gelişme Türkiye'nin Ortadoğu politikasını iki farklı yönde etkilemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin güneydoğusunda ortaya çıkan ayrılıkçı "PKK" terörü ile mücadele Türk siyasetinin en önemli meselelerinden biri-

si olmuştur. Buna karşılık Suriye ve Irak’ın PKK’ya destek vermeleri Türkiye’nin bu ülkelerle ilişkilerindeki sorunlara bir yenisini eklemiştir. Diğer taraftan Türkiye’nin ekonomik olarak dışa açılmaya başlaması ve ihracat ağırlıklı ekonomik büyüme stratejisi benimsemesi Türkiye’yi bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmaya itmiştir. Dönemin Başbakanı Turgut Özal, bölge içinde ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin bölge içi sorunların çözülmesinde ve barışın sağlanmasında etkili olacağına inanmış ve bu dönemle ekonomi temelli dış politika izlemiştir (Gözen, 2002). Bu çerçevede bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak ve bu ülkelerin PKK’ya verdikleri desteği engellemek amacıyla Türkiye, öncelikle güney komşuları Suriye ve Irak ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye ile Irak arasında sınırın ötesine geçen teröristlerin etkisizleştirilmesi için sıcak takip anlaşması, Suriye ile de su paylaşımı anlaşması yapılmıştır. Buna rağmen taraflar arasındaki sorunların tam olarak çözümlenememesi ve PKK’nın faaliyetlerinin sürmesi nedeniyle Türkiye’nin bölge politikasında güvenlik merkezli bir bakış hâkim olmuştur. Ayrıca Türkiye’nin güneyinde İran ile Irak arasında uzun bir müddet devam eden savaş ve bu savaş sırasında Irak Kürtlerinin merkezi yönetime karşı hareketleri de Türkiye’nin güvenlik merkezli bakışının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Türkiye’nin dış politikasında genel olarak 1980’li yılların başından itibaren etkili olmaya başlayan ekonomik temelli dış politika Ortadoğu politikasında da etkili olmuştur. Nitekim bu dönemde Irak ve İran Türkiye’nin önemli ticaret ortakları haline gelmiştir. Bölge içinde ticaretin ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Türkiye, İran ve Pakistan arasında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) canlandırılmıştır. Türkiye ayrıca İKÖ üyeleri arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini öngören bir dizi işbirliği anlaşmasının imzalanmasına öncülük etmiştir. Ayrıca dışa açılmaya başlayan Türk özel teşebbüsü Kuzey Afrika ve Körfez ülkelerinde önemli yatırımlar yapmaya başlamıştır (Bölükbaşı, 1992).

Türkiye’nin ekonomik bir dış politika izleyerek bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme girişimleri Türk dış politikasında “Baticılığın” yerini değiştirmemiştir. Bu bağlamda Türkiye Avrupa Topluluğu (AT) ile ilişkilerini geliştirmiş ve 1987 yılında AET’ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Yine bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinde önceki onyılda yaşanan sorunlar aşılmış ve Türkiye Batı ittifakı içindeki yerini korumuştur. Bununla birlikte 1990 yılında Soğuk Savaşın sona ermesi ve hemen ardından Sovyetler Birliği’nin dağılması Türk karar vericilerinde Batı için Türkiye’nin stratejik değerinin azalacağı, dolayısıyla Batı ile stratejik ilişkinin sarsılacağı endişelerine yol açmıştır. Dönemin hükümeti hem bu endişeleri gidererek Batı ile özellikle ABD ile stratejik işbirliğini sürdürmek hem de Türkiye için yeni etki alanları yaratmak amacıyla Orta Asya, Ortadoğu ve Balkanlarda Batı yanlısı aktif bir dış politika izle-

miştir (Makovsky, 1999; Kut, 2000;45-64). Türk dış politikasının işte bu Batıcı yönü nedeniyle Türkiye, 1990-91 Körfez Krizi sırasında ABD ve müttefikleri ile birlikte hareket etmiştir. Keza I.Körfez Savaşı sırasında da ABD'ye aktif destek vermiştir. Şu husus belirtilmelidir ki bu savaş sırasında Arap ve İslam ülkelerinin çoğunun ABD'ye destek vermiş olması da Türkiye'nin Batı eksenli politika izlemesini kolaylaştırmıştır (Gözen, 1998;179-216).

Ancak Türkiye Körfez Savaşı'na destek vererek izlediği aktif politikadan beklediği sonuçları alamamıştır. Savaşın ve ambargoların Türkiye'ye yüksek maliyetinin yanı sıra yeni güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır. I.Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ın kuzeyinde Kürtlerin "özerk" bir siyasal yapı kurmaları ve PKK'nın terör faaliyetlerinin tırmanması nedeniyle güvenlik merkezli bakış Türkiye'nin Ortadoğu politikasını yönlendirmeye devam etmiştir. Türkiye bir taraftan bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını engellemeye çalışmış, diğer taraftan PKK'ya karşı askeri mücadele yürütmüştür. Bu bağlamda bir süre İran ve Suriye ile güvenlik işbirliği arayışı olmuşsa da Suriye, Irak ve İran'ın PKK'ya verdiği desteğin devam ettiğine dair iddialar nedeniyle Türkiye bu ülkelerle karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bu dönemde maruz kaldığı bir diğer önemli tehdidin, radikal İslamcı terörün de İrandan beslendiğine inanılıyordu. Artık Sovyetlerin olmadığı bir ortamda Türk karar vericiler için Türkiye'nin güvenliğine en büyük tehdit güneyinden, yani Ortadoğu'dan geliyordu. Bu algılama uzun bir süre Türkiye'nin Ortadoğu politikasını etkisi altına almıştır. Ortadoğu'nun bir tehdit kaynağı ve güvenlik meselesi olarak görülmeye başlamasıyla birlikte Türk ordusu Ortadoğu siyasetinin belirlenmesinde aktif bir rol oynamaya başlamıştır (Altunışık, 2000: 329-51).

Türkiye bu dönemde Ortadoğu'dan kaynaklanan tehdidi yine Ortadoğu'da aktif bir politika izleyerek dengelemek üzere bir strateji kurmuştur. Bu strateji bir taraftan tehdit kaynağı olduğu düşünülen ülkelere karşı politikanın sertleştirilmesini öngörmüştür. Bu bağlamda Suriye ve İran ile ilişkiler gerilirken PKK'ya karşı yürütülen askeri mücadele kapsamında Irak'ın kuzeyine sık sık askeri müdahalede bulunulmuştur. Bu stratejinin diğer yanı ise İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesini öngörüyordu. Böylece, 1991 yılında başlayan Ortadoğu Barış Sürecine paralel olarak onarılan Türkiye-İsrail ilişkileri kısa zaman içerisinde çok hızlı bir şekilde ilerlemiş ve nihayet iki ülke arasında stratejik işbirliğine dönüşmüştür (Altunışık, 1999: 181-215; Bölükbaşı, 2001; 262-66). İki ülke arasındaki ilişkilerin bu denli gelişmesi, Türkiye'nin Araplar ve İsrail ile ilişkilerinde gözettiği denge politikasının sona erdiğini göstermiştir. 1990'ların ortalarında barış görüşmelerinin kesilmesine rağmen Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirmesi, Arap dünyasının ve İran'ın tepkisini çekmiştir. Böylece Türkiye-İsrail ilişkileri bir kez daha Türkiye'nin Ortadoğu politikasında etkili bir unsur, ancak Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesinin önünde keskin bir engel olmuştur. Nitekim Aralık

1997'de Tahran'da yapılan İKÖ Zirvesi'nde Türkiye, İsrail ile ilişkileri nedeniyle sert bir şekilde eleştirilmiştir (Milliyet, 9 Aralık 1997).

Burada dikkat çeken bir husus Türkiye'nin Batı ile ittifakının yeni tehditlere karşı güvenliğinin sağlanmasında pek etkili olmamış olmasıdır. Bilakis Batı, Ortadoğu'da yaptığı hamlelerle, özellikle Batı'nın Irak politikası (Irak'ın kuzeyinde "uçuşa yasak bölge" uygulaması ve ticaret ambargosu) sonuçları itibarıyla Türkiye'nin güvenliği için yeni tehditlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Üstelik Avrupa ülkeleri ve ABD'nin bir nevi örtülü silah ambargosu uygulayarak PKK ile mücadeleye ket vurması, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin bazı çevrelerde yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Sovyet tehdidinin kalktığı ve Batı ittifakının Türkiye'nin güvenliğine artık önemli derecede katkıda bulunmadığı bir ortamda bu sorgulama meşru bir hale gelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin AB üyelik sürecinin ağır aksak ilerlemesi ve zaman zaman kesintiye uğraması da Batı bağlantısının yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan İslam ile Batı arasında çatışma tezleri ve "İslami fundamentalizmin" Batıda yükselen tehdit olarak görülmesi, Türkiye içindeki dönüşümün bir yansıması olarak kimlik tartışmalarının başlaması Türk dış politikasındaki Batılı kimliğin ve "Batıcı" politikaların sorgulanmasına yol açmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin etrafında ortaya çıkan güç boşluğu, yeni krizler ve fırsatlar, Türkiye'nin dış politikada diğer kimliklerini (Balkan, Kafkas, Asya, Akdeniz, Ortadoğu, İslam vs.) yeniden keşfetmesine ve onları öne çıkarmasına neden olmuştur. Türkiye'nin tehdit algılamasında ve kimlik tanımlamalarındaki bu değişiklikler ile Batıya karşı şüphecilik 1990'larda yavaş yavaş yükselmesi Türk dış politikasında 1990'lı yılların sonlarında yeniden çok boyutluluk arayışlarına yol açmıştır (Bağcı, 1998:1-14; Yavuz, 2001: 35-64).

TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU'YA "DÖNÜŞÜ" VE BATI ETKİSİ (1999-2007)

Yukarıda değinildiği gibi 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'nin Ortadoğu politikası, toprak bütünlüğünü tehdit eden terör nedeniyle güvenlik kaygıları tarafından şekillendirilmiştir. Ortadoğulu komşuların PKK'ya destek vermesi, hatta PKK lideri Abdullah Öcalan'ın uzun yıllar boyunca Suriye'de barınması dolayısıyla bu ülkeyle ilişkiler oldukça gergin olmuştu. Ancak Türkiye'nin Suriye üzerindeki artan baskısı 1998 yılında sonuç vermiş; Suriye, Öcalan'ı topraklarından kovmuştur. Bunun ardından Türkiye ile Suriye arasında Ekim 1998'de imzalanan Adana Mutabakatı sonrasında Türkiye'nin hem Suriye ile ilişkileri hem de Ortadoğu politikası güvenlik eksenli ve gerilimli olmaktan çıkıp işbirliğine dönük bir hal almıştır (Tür, 2006: 141-66). Öcalan'ın Şubat 1999'da yakalanmasının ardından PKK'nın faaliyetleri büyük ölçüde ortadan kalkmış-

tır. Böylece Türkiye'nin bölge ile ilişkilerinde belirleyici olan güvenlik kaygıları bir ölçüde azalmıştır. Güvenlik kaygılarının azalması ile birlikte Türkiye "bölge merkezli dış politika" izlemeye ve bölge ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini normalleştirmeye ve geliştirmeye başlamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in önderlik ettiği bu politikaya göre Türkiye Osmanlı geçmişiyle barışmalı ve tarihsel, kültürel ve ekonomik tüm imkanları kullanarak komşuları ve yakın coğrafyası ile iyi ilişkiler kurmalıdır. Türkiye, bölge dışı güçlerin desteğiyle değil, ancak bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak kendi bölgesel çıkarlarını koruyabilecek, böylece önemli bir küresel aktör haline gelecektir (Altunışık, 2000: 346; Cem, 2001: Cem, 2002; 1-6).

Bölge merkezli dış politika kapsamında Türkiye önce komşu ülkelerle, Irak, İran ve Suriye ile siyasi ilişkilerini düzeltmiştir. Bu düzeltmeyi söz konusu ülkeler ile Türkiye arasında giderek artan ticaret ve ekonomik ilişkiler izlemiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Haziran 2000'de Suriye lideri Hafız Esad'ın cenazesi vesilesiyle Şam'a yaptığı ziyaret ile Haziran 2002'de İran'a yaptığı çalışma ziyareti Türkiye'nin Ortadoğu politikasında değişimi açık bir şekilde ortaya koymuştur. İslamcı Milli Görüş hareketinden ayrılan bir grup siyasetçinin önderlik ettiği AK Parti'nin Kasım 2002'de iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri daha fazla yoğunlaşmıştır. (Şahin, 2010: 15-19; Larrabee, 2007;103-14).

Artık Sovyet tehdidinin kalmadığı bu dönemde Batı bloku yeknesak niteliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Giderek kurumsallaşan Avrupa Birliği (AB) ile ABD'nin politikaları, dolayısıyla Ortadoğu politikaları iyice ayrılmıştır. Özellikle 11 Eylül 2001'den sonra Trans-Atlantik ayrışma daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. AB'nin yapıcı diyalog ve tedrici olarak Ortadoğu'nun dönüştürülmesi yaklaşımına karşılık ABD daha müdahaleci ve aktif bir tutum almıştır. Türkiye'nin AB ile ilişkileri bu dönemde oldukça iyi seyretmiştir. 1999 tarihindeki Helsinki Zirvesi ile AB'ye üyelik perspektifi kazanan Türkiye, 2005 yılından itibaren tam üyelik müzakerelerine başlamıştır. AB'ye üyelik perspektifinin güçlenmesi ile birlikte hem komşuların Türkiye'ye bakışı olumlu yönde değişmeye başlamış hem de Türkiye'nin dış politika pratiği değişmeye başlamıştır. Dış politikada güvenlik ve gerilim ekseninden ayrılarak değerleri ve ekonomik ilişkileri temel alan, işbirliğine dönük bir yaklaşım Türk siyasetini belirlemeye başlamıştır. Türkiye'nin bu politikası birçok çevrede AB'nin komşuluk politikası ve Ortadoğu yaklaşımına uyumlu olarak görülmüştür (Özcan, 2008).

Ancak Türkiye'nin, AB'nin aksine Ortadoğu'da daha aktif siyaset izleyen ABD ile ilişkileri inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. ABD'nin Ortadoğu politikasına kuşku ile bakan Bülent Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümetinden sonra iktidara gelen AK Parti hükümeti ABD ile stratejik işbirliğini sürdürmek niyetindeydi. Buna mukabil ABD de etkili bir bölgesel güç olarak gördüğü Türkiye'yi Ortadoğu politikasında önemli

bir unsur olarak görüyordu. Bu bağlamda ABD'nin Irak'ta rejimi devirmek için askeri müdahalesine Türk hükümeti tarafından destek verilmiştir. Ancak, ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak'a girmelerine izin veren hükümet tezkeresinin 1 Mart 2003'te TBMM'de reddedilmesi büyük bir şaşkınlığa ve Amerikan yönetiminin tepkisine yol açmıştır. Kısa bir süre sonra Irak'taki Türk Özel Kuvvetleri ile Amerikan askerlerinin karşı karşıya gelmesi, Türk-Amerikan ilişkilerindeki krizi derinleştirmiştir. Ayrıca, Irak'ın işgal edilmesinden sonra dağılmış Irak ordusunun cephanelerinin bir kısmını ele geçiren ve Kuzey Irak topraklarını serbestçe kullanan PKK'nın terör faaliyetleri yeniden artmıştır. Amerikan yönetimi uzunca bir süre Türkiye'nin bölgeye müdahalesine izin vermediği gibi kendisi de PKK'ya karşı harekete geçmemiştir. Son olarak, bazı Amerikalı yetkililer, Türk-Amerikan ilişkilerinin onarılması için Türkiye'nin Suriye ve İran'a karşı ABD ile işbirliği yapmasının şart olduğunu ileri sürmüştür. Bütün bu gelişmelerin ardından Türk kamuoyunda Amerikan karşıtlığı tarihte hiç görülmediği kadar yükselmiştir (Kardaş, 2006: 306-29; Şahin, 2006: 191-218).

Irak'ın parçalanmasının önlenmesi ve istikrarın sağlanması amacıyla Amerikan yönetimi ile Irak'ta işbirliğini sürdüren AK Parti hükümeti, ABD'nin Suriye ve İran ile ilgili isteklerine boyun eğmeyerek bu iki ülke ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bununla birlikte, hem ABD ile ilişkilerini onarmak hem de bölgede daha aktif bir dış politika izlemek adına ABD'nin öncülük ettiği Büyük Ortadoğu Projesi'ne (BOP) aktif bir şekilde destek vermiştir (Bağcı ve Sinkaya, 2006: 21-37). Ne var ki BOP pek uzun ömürlü olmamıştır. Bölgede yapılan demokratik seçimlerin sonucunda Filistin ve Lübnan'da ABD'nin "terörist" olarak nitelediği Hamas ve Hizbullah'ın büyük bir başarı elde etmesi, Amerikan yönetiminin BOP'u rafa kaldırmasına neden olmuştur. Nihayet İsrail'in 2006 yılında Lübnan'a yaptığı askeri saldırı ve bu saldırı karşısında ABD'nin sessizliğini koruması, BOP'un sonunu getirmiştir.

Türkiye'nin BOP'taki aktif tutumu bir yana, gerek 1 Mart tezkeresi olayı, gerek ABD'nin baskısına rağmen Türkiye'nin hem İran hem de Suriye ile ilişkilerini geliştirmesi nedeniyle bölge ülkelerinin Türkiye'ye bakışı değişmeye başlamıştır. O zamana kadar Türkiye'yi bölgede Batı'nın ileri karakolu olarak gören bu ülkeler artık Türkiye'nin ABD'den bağımsız ve bölge yanlısı bir politika izlediği kanaatine varmıştır. Böylece, yıllardır Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini olumsuz etkileyen Batı bağlantısının söz konusu olumsuz etkisi giderek ortadan kalkmıştır. Ayrıca, AK Parti'nin İslamcı kimliğinin yanı sıra iktidarda reformcu bir profil sergilemesi ve AB üyelik perspektifi Ortadoğu ülkeleri arasında Türkiye'ye duyulan ilgiyi artırmıştır. Diğer bir tabirle AB ile ilişkilerin bu dönemdeki iyi seyri Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde de olumlu bir pay sahibi olmuştur (Dağı, 2006: 167-88).

TÜRKİYE’NİN YENİ ORTADOĞU POLİTİKASI, “VİZYONER DIŞ POLİTİKA” VE BATI

Dışişleri Bakanı Cem ile başlayan Türk dış politikasında “revizyon” 2000’li yıllarda hız kazanarak devam etmiştir (Gözen, 2005: 41-58). Nitekim yeni iktidar elitleri ve Başbakan Recep T. Erdoğan, bir müddettir Türk dış politikasının belirli bir vizyona dayandığını ileri sürmektedir. Bu vizyon, Türkiye’nin tarihsel, jeopolitik, demografik ve ekonomik yapısı itibarıyla uluslararası sistemde merkezi bir role sahip olması gerektiği iddiasına dayanmaktadır (Davutoğlu, 2004; Davutoğlu, 2008). Bu küresel güç projeksiyonunun dünya gerçekleri göz önüne alınarak rasyonel bir şekilde geliştirildiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Erdoğan Şubat 2005’te şöyle demiştir:

“Türkiye bu coğrafyanın periferisinde yer alamaz, merkez bir ülkedir. Türkiye artık sadece bölgesel güç olarak tanımlanamaz, bu tarihi dönemde küresel bir güç olma yolunda ilerlemelidir. ... Mevcut rotamızı küresel bir vizyonla, yeni dünya gerçeklerini göz önüne alarak bilinçli bir şekilde geliştirmek mecburiyetindeyiz ...” (Radikal, 26 Şubat 2005’ten aktaran Tür, 2006: 157).

Bu yeni “vizyoner” politika, 2000’li yılların ortalarından itibaren Türkiye’nin Ortadoğu’ya bakışını da şekillendirmeye başlamıştır. Bölgesel güvenlik ve ekonomik entegrasyonun sağlanması Türk dış politikasının Ortadoğu vizyonunun en önemli unsuru olmuştur. Bu konuda Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu şöyle demiştir;

“Biz [Türk ve Arap dünyasının, Kars’tan Fas ve Moritanya’ya kadar, Sinop’tan Sudan’ın en güneyine Ekvator’a kadar, İstanbul Boğazı’ndan Aden Körfezi’ne kadar olan] bu kuşağın tam bir güvenlik kuşağı, ekonomik entegrasyon kuşağı ve dünyanın örnek olarak göstereceği bir büyük refah alanı haline dönüştürmek istiyoruz... Bahsettiğimiz coğrafyada en geniş anlamda tam bir liberalleşme olmasını öngörüyoruz. Kars’tan kalkan bir taşıtın taşıdığı malla birlikte ta Fa’sa, Moritanya’ya kadar engelsiz seyahat etmesini istiyoruz...” (Hürriyet, 10 Haziran 2010).

Türkiye’nin “vizyoner” Ortadoğu politikası bazı kesimler tarafından Türkiye’nin yeni-Osmanlıcı siyaseti olarak görülmektedir (Taşpınar, 2008). Türk elitler bu iddiayı reddederek yeni bir dünya vizyonuna dayalı gerçekçi (reelpolitik) bir siyaset izlediklerini ileri sürmektedir (Erdoğan, 2011). Bu “realist” ve “vizyoner” politika “ortak medeniyet” perspektifi ile desteklenmektedir. Bu bağlamda sık sık ortak tarih, ortak kültür ve ortak değerler dile getirilmektedir. Hatta bu sözde ortaklıklar o kadar ileri düzeydedir ki Türk liderler Ortadoğulu muhatapları ile görüşmelerinde “dostluk” söylemini aşarak “kardeşlik”ten bahsetmeye başlamıştır. Türk karar vericiler aynı medeniyetin mensubu olmaktan dolayı Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerine karşı manevi sorumluluğu olduğunu ileri sürerek Türkiye’ye liderlik rolü biçmiştir. Bu bağlamda kah medeniyetler arası diyalog, kah İslamofobi ile mücadele adı altında “İslam medeniyeti”nin savunusu üstlenilmiş, aynı medeniyete mensup ülkeler arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuğa girişilmiştir (Kardaş, 2011; 28-33).

İşte bu noktada Türk dış politikasının yeni Ortadoğu vizyonunun “revizyonist” özelliği ön plana çıkmaktadır. Buna göre, geçen son asırda aynı medeniyetin mensubu kardeşler arasında “suni” siyasi ve zihinsel sınırlar oluşturulmuştur. Hem Davutoğlu’nun hem de Başbakan Erdoğan’ın sık sık dile getirdiği hususlardan birisi bu yapay sınırların bir an önce ortadan kaldırılmasıdır (Hürriyet, 10 Haziran 2010).

Türkiye, Balkanlar ve Kafkaslarla birlikte Ortadoğu’yu coğrafi ve tarihsel konumundan dolayı kültürel, ekonomik ve siyasi etkileşim sahalarından birisi olarak görmektedir. Dolayısıyla, bu bölgelerdeki gelişmelerin Türkiye’yi de doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesinin kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden Türkiye’nin bu bölgeye kayıtsız kalamayacağını düşünen Türk iktidar elitleri bölgede Türkiye’ye daha aktif bir rol biçerek bölgeyi “dönüştürmeyi” arzulamaktadır. Arzu edilen bu dönüşümün mahiyeti ile ilgili olarak Türk yetkililerin sürekli dile getirdikleri iki husus vardır. Bunlardan birincisi bölgede barış ve istikrarın sağlanmasıdır. İkinci husus ise bölgede refah artışının, yani ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu iki husus gerçekten de bugünkü Türkiye’nin Ortadoğu politikasını özetlemektedir. Türk liderlerin dış politikayı özetlemek için yaygın olarak kullandıkları “komşularla sıfır problem, sınırsız ticaret” deyişi de Türkiye’nin bölge politikası hakkında yeterince ipucu vermektedir (Erdoğan, 2011).

Türkiye’nin Ortadoğu politikasının en önemli unsuru bölgede barışın ve istikrarın sağlanmasıdır. Türkiye, bu hususta “sıfır problem” adı altında komşuları ile ilişkilerindeki sorunları ortadan kaldırmayı ve bölgedeki diğer devletler ve aktörler arasındaki sorunları da arabuluculuk yaparak çözmeyi hedeflemiştir. Zira bölgesel barışın sağlanmasının Türkiye’nin siyasi durumunu da olumlu şekilde etkilemesi ve bölgenin ekonomik kalkınması için uygun bir zemin yaratması beklenmektedir.

Türkiye bu çerçevede öncelikle “güvenliksizleştirme” stratejisi olarak da adlandırılan komşularla sıfır-problem söylemi ile Irak, İran ve Suriye ile ilişkilerini düzeltme ve ikili ilişkilerdeki güvenlik eksenli meseleleri bir an önce çözerek işbirliğini artırmaya çalışmıştır (Aras ve Polat, 2008). Gerçekte bölgesel konjonktürün de etkisiyle bu ülkelerden Türkiye’ye yönelik tehditlerin 2000’li yılların başlarında azalması ile birlikte Türkiye ile bölge ülkeleri arasında işbirliği imkânları doğmuştur. Son on yılda bölge ülkeleri ile ikili diplomatik ilişkilerini artıran Türkiye, nihayet 2009 yılında bölgede Suriye ve Irak ile “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konsey”leri kurmuştur. Bu çerçevede, aradan geçen iki yıl zarfında adı geçen ülkelerle Türkiye arasında çok sayıda işbirliği anlaşması imzalanmıştır.

Türkiye’nin Ortadoğu açılımı sadece sınır komşuları ile sınırlı kalmamış, Körfez ülkeleri dâhil Ortadoğu’nun geneline yayılmıştır. Türkiye diyalog kanallarının açık olmasının ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinin bölgede barış ve istikrarı sağlaya-

cak önemli bir unsur olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle komşuları dışındaki diğer Ortadoğu ülkeleri ile de diplomatik temaslarını üst düzeye çıkarmıştır. Bu çerçevede bölgesel örgütlere de Türkiye'nin Ortadoğu politikasında özel bir önem verilmiştir. Zira bölgesel örgütler hem bölgesel çatışmaların önünün alınması hem de bölgesel işbirliği imkânlarının geliştirilmesi için uygun bir platform sağlamaktadır. Türkiye bu bağlamda İKÖ ile ilişkilerine özel bir önem vermiş, Körfez İşbirliği Konseyi ve Arap Birliği Örgütü ile de özel bir ilişki geliştirmiştir. Türkiye Arap Birliği'nde gözlemci sıfatı almış ve bu örgütle birlikte 2007 yılından itibaren Türk-Arap İşbirliği Forumu düzenlenmeye başlamıştır.

Bölgede barış ve istikrarın sağlanması adına Türkiye, Ortadoğu'daki ihtilafların çoğunda arabuluculuk veya kolaylaştırıcılık girişimlerinde bulunmuştur. Bu girişimlerin kimisinden olumlu sonuçlar alınmıştır kimisi de sonuçsuz kalmıştır. Türkiye, Irak'taki Sünnilerin 2005 yılında siyasal sisteme katılmaları hususunda etkili olmuş ve Suriye ile Irak arasındaki gerginliklerde arabuluculuk yaparak tansiyonun artmasını engellemiştir. Bunlar arasında İsrail ile Suriye arasındaki dolaylı barış görüşmelerinde gerçekten önemli bir yol alınmışken İsrail'in 2009 yılında Gazze'ye saldırmasının ardından bu süreç kesintiye uğramıştır. Keza Türkiye'nin HAMAS ve El-Fetih arasındaki sorunları çözme teşebbüsü başarısız olmuştur. Türkiye'nin bölgede barışın sağlanması konusundaki girişimleri kendi komşuları ile ilişkileri geliştirme ve arabuluculuk/kolaylaştırıcılık misyonu ile sınırlı kalmamıştır. 2008 yılında İsrail'in Lübnan'a saldırmasının ardından Lübnan-İsrail sınırında konuşlandırılan BM misyonuna aktif askeri destek vermiştir.

Bu dönemdeki bölgesel gelişmelerden ve Türkiye'nin "vizyoner" politikasından Türkiye-İsrail ilişkileri olumsuz etkilenmeye başlamıştır (Balcı, 2011; Uzer, 2011). Türk iktidar elitlerine göre bölgede barışın ve istikrarın önündeki en büyük engel Filistin sorununun çözümsüz kalmış olmasıdır. Türk liderler değişik platformlarda bu sorun çözümlenmeden bölgede barışın sağlanamayacağını dile getirmiştir. İsrail ile Filistin arasındaki barış görüşmelerinden çözüm alınamaması ve İsrail'in Filistin'de "şiddete" dayalı politikalarının sürmesi üzerine Türkiye son yıllarda "İsrail karşıtı" bir tutum almaya başlamıştır. Özellikle Araplarla temasları sırasında Türk yetkililer Filistin'in özgürleştirilmesinden bahsetmeye başlamış ve Filistin "davası"nın aktif bir tarafı haline gelmiştir.

Türk iktidar elitlerine göre bölgede barış ve istikrarın sağlanmasının en önemli aracı bölge içi ticaretin teşvik edilmesi ve karşılıklı ekonomik bağımlılığın tesis edilmesidir. Böyle bir politika, bölgede barışın teşvik edilmesini ve bölgesel ekonomik kalkınmayı sağlamanın yanı sıra Türkiye'nin bölgeye ihracatının önündeki engellerin kaldırılmasını sağlayacaktır. Türkiye bu politikayı hayata geçirmek için iki aşamalı bir strateji izlemiştir. İlk aşamada doğrudan bir bölgesel örgüt kurmak yerine bölge ül-

keleri ile ilişkilerini ikili düzeyde ilerletmiştir. Yukarıda bahsi geçen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği anlaşmaları kapsamında Suriye ve Irak ile ve diğer bölge ülkeleri ile ayrı ayrı çok sayıda ekonomik işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar genellikle ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, doğrudan yatırımların teşvik edilmesi, enerji işbirliği ve karşılıklı vize muafiyetinin sağlanmasını hedeflemiştir. Sonuç olarak hem bölge içi ticaret hem de Türkiye’nin bölgeye ihracatı büyük ölçüde artmıştır (Kutlay, 2011: 67-85).

Vizyoner Ortadoğu politikasının ikinci adımı Türkiye ile bölge ülkeleri arasında ayrı ayrı kulvarlarda ilerletilen ikili ilişkilerin çok-taraflı işbirliği anlaşmalarına dönüştürülmesidir. Nitekim 10 Haziran 2010’da İstanbul’da bir araya gelen Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün Dışişleri Bakanları ülkeleri arasında “Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge” imzalamıştır. Bu bildirge kapsamında adı geçen ülkeler arasında ortaklık ve dayanışmanın geliştirilmesi ve ekonomik entegrasyona doğru ilerlenmesi amacıyla Dörtlü İşbirliği Konseyinin tesis edilmesi ve bu ülkeler arasında serbest ticaret ve dolaşım alanı oluşturulması kararlaştırılmıştır. (Dışişleri Bakanlığı websitesi, 10 Haziran 2010). Taraflar yaptıkları açıklamalarda bu oluşumun söz konusu dört ülke ile sınırlı olmayacağını ve yeni katılımlara açık olacağını ilan etmiştir. Böylece bölgede ekonomik entegrasyonun sağlanması hedeflenmektedir.

Bununla birlikte Türk liderler Ortadoğu’da siyasal bir dönüşümün de gerekli olduğuna inanmaktadır. Ancak bu değişimin dışarıdan empoze edilmesi yerine her ülkenin kendi iç dinamikleri ile tamamlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle, bölgenin demokratikleşmesini öngören BOP’a aktif bir destek verilmişse de projenin aldığı tepkiler ve sessiz sedasız gündemden kaldırılması nedeniyle bölgede siyasal liberalleşmenin teşvik edilmesi, Türkiye’nin Ortadoğu politikasında önemli bir yer tutmamıştır. Onun yerine ekonomik reformlar, bölge içi ticaretin teşviki ve karşılıklı ekonomik bağımlılığın tesisi Türkiye’nin önceliği olmuştur. Zira bölge ekonomisinin liberalleşmesinin zamanla siyasal liberalleşmeyi ve demokratikleşmeyi de beraberinde getireceğine inanılmaktadır.

Türkiye’nin “vizyoner” dış politikası ve bu politikanın Ortadoğu’da daha aktif görünmesi Türk dış politikasının “Ortadoğululaşması” tartışmalarına yol açmıştır. (Oğuzlu, 2008; Duran, 2009; Ayhan 2010). Bu tartışma bir yana son yıllarda dış politikada Türkiye’nin “Ortadoğulu” ve “İslami” kimliği öne çıkmıştır. Bununla beraber, Türkiye’nin kendi ekonomik, güvenlik ve siyasi çıkarlarını bölgesel istikrar, güvenlik ve ekonomik entegrasyon ile özdeşleştirmeye başlaması nedeniyle Türk iktidar elitleri “yabancı” güçlerin “bölge”ye müdahale etmesinden rahatsız olmaya başlamış ve bölgenin sorunlarına bölge içinden çözüm bulunmasını savunmaya başlamıştır. Özellikle Irak müdahalesinin olumsuz sonuçları Türkiye’de her türlü bölge dışı müdahaleye kar-

şı bir tepki oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu nedenle Türkiye, Suriye ve İran politikalarında ABD ile karşı karşıya gelmiştir. Özellikle Haziran 2010'da BM Güvenlik Konseyi'nde Türkiye'nin İran'a yönelik yeni yaptırım kararlarına karşı oy kullanması, Türkiye ile ABD'nin Ortadoğu politikalarının ne kadar farklılaştığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye, ayrıca, NATO dâhil her türlü uluslararası platformda bölge ülkelerinin ve İslam ülkelerinin savunucusu bir rol oynamaya başlamıştır. Son olarak Nisan 2011'de NATO'nun Libya müdahalesine Türkiye önce karşı çıkmış, daha sonra kerhen destek vermiştir. Son olarak, Başbakan Erdoğan'ın NATO müdahalesinde öncü rol oynayan İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD gibi Batılı ülkeleri emperyalist ve sömürgeci emellerle hareket etmekle suçlaması, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında Batı etkisinin nasıl değiştiğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Yakın zamana kadar Türkiye'nin Batı ile ilişkileri Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinin gelişmesine ket vururken, şimdi artık Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve bölge ülkeleri ile ilişkileri onu Batı ile, özellikle ABD ile karşı karşıya getirmeye başlamıştır (Kardaş, 2011).

Türkiye, yeni Ortadoğu politikası nedeniyle yukarıda ifade edildiği gibi zaman zaman Batı ile karşı karşıya gelse de bu doğrudan Batı karşıtlığı olarak değerlendirilmemelidir. Bir kere Türkiye'nin AB süreci oldukça yavaş ilerlese de Batıyı temsil eden devlet ve örgütlerle siyasi, askeri, ekonomik ve güvenlik ilişkileri yoğun bir şekilde devam etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin AB üyelik perspektifi ve Türkiye'yi dönüştürücü etkisi, Türkiye'nin Ortadoğu'da "yumuşak gücünü," dolayısıyla etkinliğini artıran en önemli faktörlerden birisidir. Dolayısıyla, Türkiye'nin AB bağlantısı Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmesini kolaylaştırmaktadır. Hatta Ortadoğu'da birçok meselede Türkiye'nin pozisyonu Batı ile örtüşmektedir. Batı ile doğrudan karşı karşıya geldiği durumlarda dahi Türkiye'nin çıkışı doğrudan Batı karşıtlığı yapmak değil, Batı'nın belirli politikalarının bölgedeki muhtemel olumsuz etkileri nedeniyle o politikalara karşı çıkmıştır. Ancak Batı'nın belirli politikalarına muhalefet etmesi dahi hem Türkiye'nin Batı ile çıkarlarının farklılaşmaya başladığını, hem de Batı bağlantısının Türk dış politikası üzerindeki yönlendirici etkisini yitirmeye başladığını net bir biçimde göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye son yıllarda Ortadoğu'da izlediği aktif dış politika sayesinde Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmektedir. Buna mukabil Türkiye'nin dış politikasında Ortadoğu'nun yeri ve önemi giderek artmaktadır. Türkiye daha önceki bazı dönemlerde de bölgede aktif dış politika izleyerek bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler tesis etmeye çalışmışsa da o dönemlerde fazla başarılı olamamıştır. Buna karşılık Türkiye'nin Ortadoğu politikasının şimdi daha etkili olmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan birincisi

Türk dış politikasının dönüşümüdür. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri Batı kimliği ve Batı bağlantısı Türk dış siyasetinin en önemli unsuru iken son yıllarda Türk dış politikasında “yeni kimlikler” etkili olmaya başlamıştır. Özellikle İslam'ın ve Müslüman kimliğin Türk dış politikasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmasıyla Türkiye hem Ortadoğu ve İslam ülkeleri ile daha fazla ilgilenmeye başlamış, hem de bu ülkelerde gördüğü kabul artmıştır. Türk dış politikasındaki ikinci dönüşüm ise güvenlik merkezli dış siyasetten ekonomi temelli dış siyaset yaklaşımına geçilmesidir. Böylece Türkiye sınırlarının ötesi ile de ilgilenmeye başlamıştır. Bölgesel istikrar ve refah düzeyinin yükselmesi ile Türkiye'nin milli çıkarları arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuştur. Bu bağlantı Türkiye'yi farklı bölgelerde daha aktif dış politika izlemeye zorlamıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu'da daha aktif dış siyaset izlemesini mümkün kılan diğer bir husus ise bölgenin dönüşümüdür. Arap dünyasında da Türkiye'nin bölgeyle ilişki kurabilmesini sağlayan iki önemli değişiklik olmuştur. Bunlar siyasal İslam'ın ve Arap Milliyetçiliğinin iflas etmiş olmasıdır. Bölgede yıllardır hâkim olan bu iki dinamik, hem “emperyalist” geçmişi ve Batı bağlantısı nedeniyle hala emperyalistlerle işbirliği yapıyor görüntüsü, hem de katı “laik” görünüşü nedeniyle Arap dünyasının çoğunda Türkiye karşıtı tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yani Arap milliyetçiliğinin ve siyasal İslam'ın bölge genelinde etkili olduğu dönemde Türkiye'nin Batı ile bağlantısı bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmasının önünde önemli bir engel olmuştur. Bu iki faktörün zayıflaması, Türkiye'nin dönüşümüyle de bağlantılı bir şekilde bölgedeki Türkiye imajının değişmesine katkı sağlamıştır. Özellikle Arap dünyasında reform eğilimlerinin arttığı bir dönemde Türkiye'de reformcu-İslamcı bir partinin demokratik yoldan iktidara gelmesi ve iktidarda başarılı bir performans sergilemesi Türkiye'nin bölge ülkeleri nezdindeki kabulünü artırmıştır.

Son olarak bölgenin jeopolitik yapısındaki ve uluslararası sistemdeki değişiklikler Türkiye'nin Ortadoğu'da daha aktif bir politika izlemesini mümkün kılmıştır. Bir kere Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte Türkiye dış politikasında çok yönlü hareket etme imkânına kavuşmuştur. Dolayısıyla Batı bağlantısının Türk dış politikası üzerindeki belirleyici etkisi azalmaya başlamıştır. Ancak bu Batı ile ilişkilerin kopması anlamına gelmemiş, Ortadoğu çok yönlü Türk dış politikasının yöneldiği unsurlardan birisi olarak ortaya çıkmıştır. İkincisi, son yıllarda, özellikle ABD'nin Irak'ı işgalinin olumsuz sonuçları nedeniyle bölgede bir güç boşluğu doğmuştur. Türkiye yeni dış politika kimlikleri ve araçları ile bu boşluktan istifade etmeye başlamıştır. Türkiye, Ortadoğu'ya ilgisinin artmasına paralel olarak kendi çıkarları ile bölgesel istikrar ve refah düzeyinin yükselmesi arasında bir özdeşlik kurmuştur. Dolayısıyla Türkiye, Batı'nın hamlelerinin bölgesel istikrara zarar vereceğini düşündüğü hususlarda bu hamlelere karşı çıkmaya başlamıştır.

KAYNAKLAR

- Albayrak, Mustafa (2005), "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960), *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Dergisi*, cilt 3, sayı 2.
- Altunışık, Meliha B. (1999), "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri," Meliha B. Altunışık (der.), *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Altunışık, Meliha B. (2000), "Güvenlik Kısılacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri," G. Özcan ve Ş. Kut (der.), *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Aras, Bülent ve Rabia K. Polat (2008), "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran," *Security Dialogue*, cilt 39, sayı 5 (Ekim).
- Ayhan, Veysel (2010), "Türkiye Ortadoğululaşılıyor Mu?" *ORSAM Dış Politika Analizi*, 15 Aralık 2010.
- Bağcı, Hüseyin (1998), "Türk Dış Politikası: Genel Bir Bakış," İ. Dağı (der.), *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Bağcı, Hüseyin (2001), *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, (2.bsm.), Ankara, METU Press.
- Bağcı Hüseyin ve Bayram Sinkaya (2006), "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi," *Akademik Orta Doğu*, cilt 1, sayı 1.
- Balcı, Ali (2011), "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin bir Karşılaştırma," *Ortadoğu Etütleri*, cilt 2, sayı 2.
- Bozdağlıoğlu, Yücel (2003) *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, New York, Routledge.
- Bölükbaşı, Süha (1992), *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Ankara, Dış Politika Enstitüsü.
- Bölükbaşı, Süha (2001), "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa," Ş. Çalış, İ. Dağı ve R. Gözen (der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara, Liberte.
- Cem, İsmail (2001), *Turkey in the New Century*, Lefkoşe, Rustem Publishing.
- Cem, İsmail (2002), "Turkish Foreign Policy: Opening New Horizons for Turkey at the Beginning of a Millenium," *Turkish Policy Quarterly*, cilt 1, no 1 (Bahar).
- Dağı, Zeynep (2006), "Ortadoğu Perspektifinden Türkiye'nin Avrupa Entegrasyonu: Ötekileştirme Aşılıyor Mu?" Zeynep Dağı (der.), *Doğudan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara, Orion.
- Davutoğlu, Ahmet (2004), "Türkiye Merkez Ülke Olmalı," *Radikal*, 26 Şubat 2004.
- Davutoğlu, Ahmet (2008), "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007," *Insight Turkey*, cilt 10, no.1
- Duran, Burhanettin (2009), "Türk Dış Politikası Ortadoğululaşılıyor Mu?" *Ortadoğu Yılığ*, 2008.
- Erdoğan, R. Tayyip (2011), "The Robust Man of Europe," *Newsweek*, 17 Ocak 2011.
- Erdoğan, İbrahim (1997), "Su Sorunu, Ortadoğu ve Türkiye: Bölgesel Bir Analiz," İ. Dağı (der.), *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, Ankara, Siyasal Kitabevi.

- Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Gözen, Ramazan (1998), "Türkiye'nin II. Körfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları," İ. Dağı (der.), *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Gözen, Ramazan (2002), "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri," *Türkler Ansiklopedisi*, 17.C., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Gözen, Ramazan (2005), "Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon," *Demokrasi Platformu*, cilt 1, sayı 4.
- Halliday, Fred (2005), *The Middle East in International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kardaş, Şaban (2006), "Turkey and the Iraqi Crisis; JDP Between Identity and Interest", H. Yavuz (der.), *The Emergence of a New Turkey; Democracy and AK Party*, Salt Lake City: The University of Utah Press, s.306-329.
- Kardaş, Şaban (2011), "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?" *Akademik Orta Doğu*, cilt 5, sayı 2.
- Kinzer, Stephen (2004) *Şah'ın Bütün Adamları*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kutlay, Mustafa (2011), "Economy as the 'Practical Hand' of a 'New Turkish Foreign Policy,'" *Insight Turkey*, cilt 13, sayı 1 (Kış).
- Koçer, Gökhan (2006), "Türk Dış Politikasında Din Unsuru," *Akademik Orta Doğu*, cilt 1, sayı 1.
- Kut, Şule (2000), "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları," G. Özcan ve Ş. Kut (der.), *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Kürkcüoğlu, Ömer (2010), *Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası, 1945-1970*, (2.bsm.), Ankara, Barış Kitap.
- Larrabee, Stephen (2007), "Turkey Rediscovered the Middle East," *Foreign Affairs*, cilt 86, no.4 (Ağustos).
- Makovsky, Alan (1999), "The New Activism in Turkish Foreign Policy," *SAIS Review*, cilt 19, sayı 1 (Kış-Bahar).
- Oğuzlu, Tarık (2008), "Middle Easternization of Turkish Foreign Policy," *Turkish Studies*, cilt 9, no. 1.
- Oran, Baskın (2001), *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Olaylar, Yorumlar, Belgeler*, cilt I, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Özcan, Mesut (2008), *Harmonizing Foreign Policy: Turkey, The European Union and the Middle East*, Avebury, Ashgate.
- Sander, Oral (1998), "Türkiye ve Ortadoğu," Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Soysal, İsmail (2000), *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, cilt II (1945-1990), Ankara, Türk Tarih Kurumu.

- Şahin, Mehmet (2006) "Irak Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri", M. Aydın & Ç. Erhan (der.), *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Şahin, Mehmet (2010), "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim," *Akademik Orta Doğu*, cilt 4, sayı 2.
- Taşpınar, Ömer (2008), "Turkey's Middle East Policies between Neo-Ottomanism and Kemalism," *Carnegie Papers*, no.10.
- Tür, Özlem (2006), "Türkiye ve Ortadoğu: Gerilimden İşbirliğine," Zeynep Dağı (der.), *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara, Orion, 2006.
- Uslu, Nasuh (2000), *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara, 21.Yüzyıl Yayınları.
- Uzer, Umut (2011), "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım," *Ortadoğu Etütleri*, cilt 2, sayı 2.
- Yavuz, Hakan (2001), "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi," Ş. Çalış, İ. Dağı ve R. Gözen (der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara, Liberte.